

TOLERANTLIQTI ZAMANAGÓY TÚSINIW HÁM AÑLAW PROCESLERI

J.Asamatdinova., A. Bekbergenov

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Annotaciya. Maqalada búgingi kúnde tolerantlıq túsini, insanlardıń óz-ara qatnasların, olardıń milleti, rasası, násli, mádenyatı hám úrp-ádetleri, ekonomikalıq jaǵdayı, dini hám isenimine qaramastan teń salmaqlılıqtı saqlaw normaların ózinde sáwlelengenligi, tolerantlıq oylawına iye bolǵan adam óz turmısı hám átirapındaǵı ózine jaqın insanlardıń ómirin túrli qarama-qarsılıqlardan úziksiz qorǵaw múmkinshiligi, sonday-aq, túrli zamanagóy qáwiplerden ózin hám óz átirapındaǵılardı qorǵay alıw sıyaqlı principler konfliktler sheshimine qaratılǵan arnawlı social bilimlerde iye bolıw kerekligi haqqında sóz etilgen.

Tayanış sózler: “Tolerantlıq principleri Deklaraciyası”, tolerantlıq principleri, qádiriyat, húrmet, izzet, keń peyillilik, bilimdanlıq, mádeniyat, etika, adamgershilik, din, shaxs,

Milletimizdiń etikalıq-estetikalıq, ádep hám ikram, ruwxıy hám bilimlendiriw, filosofiyalıq qádiriyatları sistemasında tolerantlıq ideyaları eń áyyemgi dáwirlerden baslap rawajlandırılǵan hám ózine tán tárizde qalıplestirilgen. Milletimiz milliy dástúrlerinde tolerantlıq túsini anagúrlım keń hám tıyanaqlı tárizde túsindirilgen hám áwladlar tárbiyasınıń áhmiyetli faktorlarınan biri sanalǵan. Tolerantlıq túsiniinde insan ádetine tiyisli taqatlı-sabırlı bolıw, húrmet, izzet kórsete alıw, mehribanlıq, qayır-saqawat sıyaqlı sapalar dástúriy ózgeshelikke iye bolǵan. Tolerantlıqtıń tariyxıy negizleri eń áyyemgi dáwirde “Avesto”, “Orxon-Enesey jazıwları”, “Soǵd jazıwları” sıyaqlı kórkem ádebiyatqa baylanıslı esteliklerde qalıplestirilgen hám insan ádeti, onıń mádeniy-ruwxıy isenimleriniń zárúr talabına aynalǵan. “Úlkendi húrmet etiw, kishige izzet kórsetiw” milletimizdiń milliy etikalıq talaplarınan esaplangan. Milletimizdiń milliy qádiriyatları sistemasında tolerantlıq túsini quramına dástúriy tárizde tómendegi insaniy kórinisler kirgizilgen: insap, ádalat, húrmet, izzet, taqat, qánaát, mehir, keń peyillilik, bilimdanlıq, mádeniyatlar tariyxın biliw, basqa mádeniyat hám dinge sıyınıw wákillerine izzetli hám húrmetli qatnasta bolıw, isenimniń hár qanday kórinislerine tereń húrmet, tolerantlıqtı kúndelik turmısta qóllaw, tolerantlıqtı shańaraqqa tiyisli túsini dárejesinde ámel etiwın támiyinlew, doslıq, bir-birine ázizlik qádiriyatlardı shańaraqqa tiyisli qatnaslarǵa ótkeriw, óz-ara teńlik, óz-ara teńlikke húrmet, teńlik túsiniin júdá keń añlaw, óz-ara awızbirshilik, tınıshlıq, tınıshlıqqa tereń húrmet hám izzet, onı eń ullı qádiriyatlardan dep esaplaw, jánjel hám dawlardan shaǵılısıw, jaqsı niyetli bolıw, sadıqlıq, adamgershilik hám insandı ardaqlaw,

patriotlıq, ilim alıwǵa umtılw, erkin pikirlik hám erk, isenim, mehir-qayır-saqawat, jaqsılıq, ata-anaǵa sıylasıq, húrmet, ata-anaǵa xızmet, diniy tolerantlıq, haqıyqatshılıq, qarapayım bolıw, awır-basıqlıq, salmaqlılıq, saldamlılıq, “jeti oylap, bir kesiw”, turaqlılıq, birinshilikke, aldınıǵılıqqa umtılw, islegen ámeller hám niyetlerge pák bolıw, isenimge qatańlıq h.t.b.

Islam dini – tınıshlıq súyiwshi dinge sıyınıw dep tán alınadı. Tınıshlıq, tatıwlıq, turaqlılıq, insanlararalıqlıq awızbirshilik hám diniy, hám dúnyalıq oylaw sheńberinde ámel etetuǵın ruwxıy qádiriyatlardan esaplanadı. Jámiyette tınıshlıqtı saqlaw, xalıqtı rawajlandırıwshı jumıslarına baǵdarlaw, jer júzin “abadanlastırıw”, táńriniń jerdegi barlıq janzatlarına degen mehir-muxabbatlı, miyrimli bolıw insannıń negizgi wazıypaları ekenligi islam dininde, dúnyalıq oylaw sheńberinde bayan etiledi. Solay etip, ruwxıy-diniy tolerantlıq isenimleri hám tolerantlıq principleri shıǵıs oyshılarınıń islam mádeniyatı quramındaǵı filosofiya, kórkem-óner, tariyx, ádebiyat sıyaqlı ilimler sheńberinde rawajlandırılǵan, úgit-násiyat etilgen, insan tárbiyası hám kámilliginiń zárúrli táreplerinen dep sanalǵan. İnsanlararalıqlıq, milletleraralıq, mámleketleraralıq hám basqa túrdegi barlıq qarama-qarsılıqlardı da tolerantlıq oylawısız qandayda bir toqtam hám sheshimge alıp kelip bolmaytuǵınlıǵı anıq.

1995 jılı 16 noyabrde Parij qalasında YuNESKO shólkeminiń jigirma segizinshi Sessiyasında 185 dúnya mámleketleri qatnasıwında «Tolerantlıq principleri Deklaraciya»sı qol qoyıldı. Bul deklaraciya YuNESKO shólkeminiń Bas Assambleyası konferenciyasınıń 5.61 Rezolyuciyası menen tastıyıqlandı. Usı hújjet tolerantlıqtı dúnya hár túrliligi tiykarındaǵı erkinlik huqıqı sıpatında bahalaydı. Sol dáwirden baslap 16 noyabrdi dúnya kóleminde tolerantlıq kúni sıpatında bayramlaw dástúrge aylandı.

“Tolerantlıq principleri Deklaraciyası” da sońǵı dáwirlerde dúnya kóleminde kóbeyip baratırǵan “zorlıq, terrorizm, ksenofobiya, agressiv milletshilik, rasizm, antisemitizm, etnikalıq, diniy hám til negizinen kishi toparlar, sonıń menen birge qashqınlar, gastarbayerler, immigrantlar, social qawipsizlikke mıtájlerge itibarsızlıq hám húrmetsizlik” sıyaqlı jaǵdaylar bar ekenligin tán aladı hám jaslar tárbiyasında tolerantlıq máselelerine bolǵan arawlı itibardı kúsheytiw kerekligin kórsetedi.

“Tolerantlıq principleri Deklaratsiyası” nıń preambulasında aytılwınsha, “Biz, Birlesken Milletler shólkemi xalıqları, bolajaq áwladlardı urıs qawipinen qorgaw maqsetinde taǵı bir márte insan huqıqları, insan ómiriniń qádirine bolǵan itibardı qayta tiklew ushın tolerantlıq ideyalarına súylene otirip, insanlardıń birgelikte, jaqsı qońsıshılıq dástúrleri tiykarında jasawların qáleymiz”, - dep aytıladı.

Tolerantlıq túsiniǵı “mul'tikul'turalizm”, “polietniklik”, “monomadaniyat” hám “polimadanıyat”, “mádeniyatlararalıq dialog” sıyaqlı social - siyasiy waqıyalardıń tuwrı bahalanıwın, usınıń menen birge genocid, rasizm, ksenofobiya, ekstremizm, etnocentrizm, fundamentalizm, radikalizm, milletshilik, milliy shovinizm, milliy

menmenlik, diniy isenimparaslıq hám diniy eki júzlemeshilik sıyaqlı tolerantlıqqa qarsı bolgan túsiniklerdiń unamsız táreplerin biliwdı, olardıń barlıq kórinislerine qarsı sergek bolıwdı talap etedi. Sonday eken, búgingi kúnde tolerantlıq túsinigi insanlardıń óz-ara qatnasların olardıń milleti, rasası, náslı, mádenyatı hám úrp- ádetleri, ekonomikalıq jaǵdayı, dini hám isenimine qaramastan teń salmaqlılıqtı saqlaw normaların ózinde sáwlelengen. Tolerantlıq - insannıń túrli ekonomikalıq, ruwxıy, ideologiyalıq, diniy qatnaslarǵa kirisiwiniń nızam-qaǵıydaların belgilep beredi.

Juwmaqlap aytqanda, tolerantlıq oylawınıń konfliktler sheshimindegi ornı ózgeshe bolıp tabıladı. Tolerantlıq oylawına iye bolǵan adam óz turmısı hám átirapındaǵı ózine jaqın insanlardıń ómirin túrli qarama-qarsılıqlardan úzliksiz qorgaw múmkinshiliginede iye boladı. İnsan tuwılıp, óziniń dáslepki nápesin alıwı menen, onıń shaxs sıpatındaǵı qalıplesiwiniń uzaq hám mashaqatlı procesi baslanadı. Shańaraǵımızda perzent tuwılsa, pútkil shańaraq, quda-qudaǵay, aǵayınlar, qońsı-qobalar - hám memiz eń quwanshlı demlerdi basımızdan ótkeremiz, ózimizdi eń baxıtlı insan sıpatında túsinemiz. Perzent tuwılıwınan artıq baxıt joq, dep esaplaymız. Perzentimizdiń salamatlıǵı hám onıń ósiwi ushın ózimizdi baǵıshlaymız. Sebebi ol - biziń itibarımız hám mehirimizge júdá mútaj. Eger biz balanı baǵıwda kishi bir qátege jol qoysaq, gódektiń ósip-óniwinde qıynshılıqlar kelip shıqsa, hám memiz kúyiniwimiz anıq. Bala ósirer ekenmiz, biz kóbirek áne sol tárepke, yaǵnıy onıń salamatlıǵın támiyinlew ushın barlıq sharalardı kóriwge ózimizdi qurban etemiz. Bul wazıypanı hesh qashan yadımızdan shıǵarmaymız, usı máselede mudamı itibarlı hám bayqaǵısh bolıwǵa háreket etemiz. Hesh qashan biziń yadmızdan chıqpay, biziń juwapkershiligimizdi mudamı támiyinlep turıwshı másele - perzentimiz salamatlıǵı esaplanadı.

Solay eken, bir tárepten, óz oylawın tolerantlıq principleri tiykarında qalıplestiriw, ekinshi tárepten, diniy tolerantlıq talaplarına ámel qılıw, usınıń menen birge, túrli zamanagóy qáwiplerden ózin hám óz átirapındaǵılardı qorgay alıw sıyaqlı principler konfliktler sheshimine qaratılǵan arnawlı social bilimler kompleksine kiritiledi. Olardı ańlaw, olarǵa ámel qılıw, insanlar erki hám huqıqların húrmet etiw jámiyetlerde túrli social konfliktlerdiń júzege keliwiniń aldın alıw ilajlarına qaratılǵan bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Асаматдинова Ж. Технологии формирования ценностной ориентации учащихся на основе их нравственно-эстетического воспитания. Монография. ISBN 978-9943-4648-8-9, Ташкент, 2016. - С.167.
2. Асаматдинова Ж., Абдимуратова Н. Нравственно-эстетическое воспитание учащихся на внеучебных занятиях «Познай человека, Себя стань личностью!» Учебное пособие. Нукус, 2014. – С. 100.
3. Анцупов А.Я. Основы конфликтологии. —М.: 1998;
4. Ахмедова М.Т. Педагогика конфликтология. -Т.: 2013.
5. Вишнякова, Н.Ф. Конфликтология: Учеб. пособие / Н.Ф. Вишнякова. – Минск: Университетское, 2000. – 246 с.